

ORTA ASYA SU SORUNUNDA TARTIŞMALI AKARSU: AMU DERYA

Amu Derya (Ceyhun), Orta Asya'nın en önemli uluslararası akarsularından biridir ve kaynağını Pamir ve Tanrı Dağları'ndaki buzullardan alarak Karakum Çölü'nü aşarak 2.400 km'lik bir mesafeyi kat ederek Aral Gölü'ne ulaşır.

Doç. Dr. Hakan Arıdemir

Bu uzun yolculuğu boyunca Amu Derya, bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıklara ve su kaynaklarının paylaşımı konusunda sorunlara yol açmaktadır. Akarsu: geniş vadiler, çöller ve yerleşim bölgeleri üzerinden geçerek farklı sınırlar oluşturur. Kazakistan dışındaki Orta Asya ülkelerinin tamamının Amu Derya'ya kıyısı bulunmaktadır.

Fergana Vadisi'nden ayrılan Amu Derya, Tacikistan'ın iki şehri (Dusti ve Şahartus) ve Özbekistan'ın Termez şehri kıyısından akarak burada Afganistan-Özbekistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Kerif bölgesinde akmaya devam eden Amu derya, Türkmenistan-Afganistan sınırını oluşturup, Türkmenistan topraklarında Kızıl Ayak bölgesinde ikiye ayrılmaktadır. Akarsuyun bir kolu Karakum Kanalını oluşturup, Türkmenistan'ın güneyine yönelerek tarihi Merv (Mari) kentine ulaşmaktadır. Akarsuyun ana kolu ise Türkmenistan'ın kuzeydoğu bölgesinde Özbekistan sınırına paralel olarak kuzeye doğru devam ederken ülkenin en gelişmiş kentlerinden biri olan Çarju kentinin kıyısından akmakta, Gabali'den itibaren Küçük Hanlı bölgesine kadar Özbekistan-Türkmenistan sınırını oluşturmaktadır. Bezergan kentinden Özbekistan topraklarına giren akarsu tarihi Urgenç kentinden geçerek Karakalpakistan'a ulaşmakta, bölgenin merkezi olan Nukus kentinden Aral'a akmaktadır. Bu

"Özbekistan dünyada altıncı en büyük pamuk üreticisi ve dünyanın en büyük dördüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır. Bu yüzden su, Özbekistan için ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemlidir."

ülkelerden Tacikistan ve Kırgızistan Yukarı Kıyıdaş, Afganistan-Türkmenistan ve Özbekistan Aşağı Kıyıdaş ülkelerdir. Uluslararası hukuk açısından Amu Derya, hem sınıraşan hem de sınır oluşturan bir akarsu özelliği göstermektedir.

Amu Derya akarsuyu bölge ülkelerinden özellikle Özbekistan'ın uçsuz bucaksız pamuk tarlalarında sulama amacı ile kullanılır. Aktığı sınırlar içinde geniş bir arazide yoğun nüfusa sahip, sanayileşmiş kentlerin etrafından geçmektedir. Kentsel gereksinimler, endüstri ve farklı birçok ihtiyaç için kullanılmaktadır. Özbekistan dünyada altıncı en büyük pamuk üreticisi ve dünyanın en büyük dördüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır. Bu yüzden su, Özbekistan için ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemlidir.

Özbekistan tarım sektörü Amu Derya akarsuyuna muhtaçtır. Amu Derya akarsuyunun kaynağını aldığı ülkeler olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın ise arazisinin küçük bir kısmı tarıma uygun olduğu için bu akarsuyun suyunu tarımsal amaçlı kullanamamaktadır. Bu devletler kış aylarında enerji üretmekte ve su bırakmakta, bu da akarsuyun geçtiği diğer ülke topraklarında taşkınlara sebep olarak tarımsal zarara yol açmaktadır. Bu durum komşu ülkelerle, özellikle Özbekistan'la anlaşmazlık nedeni olmaktadır. Yaz aylarında ise, su depolama başladığından dolayı tarıma su yetmemekte, bu durum ekili arazilerin ve hâsılâtın azalmasına sebep olmakta ve halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir. Özbekistan ekonomisi

1 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Resim 1. Altın Irmak, Amu Derya

tarıma dayalı ve özellikle pamuk üreticiliğine bağlı olduğu için uluslararası akarsu sorunu Özbekistan'ı daha derinden etkilemektedir.

Su kaynakları açısından bölgede birinci konumda olan Tacikistan, kendi topraklarından akan suyun tümünün esas sahibi olduğuna inanmakta ve Özbekistan'ın kullandığı su için ücret istemektedir. Özbekistan ile Tacikistan arasındaki suyun paylaşımı "Orta Asya Su Sorunu" nun temelini oluşturmaktadır.

SSCB DÖNEMİNDE SU SORUNU

SSCB döneminde yukarı kıyıdaş ülkeler sonbahar ve kış aylarında elektrik üretimlerini kısıtlayarak, barajlarını doldurmuş ve bu suları yaz aylarında suya ihtiyaç duyan aşağı kıyıdaş ülkeler ile paylaşmışlardır.

Aşağı kıyıdaş ülkeler ise yaz döneminde yukarı kıyıdaş ülkelere aldıkları su karşılığında, yukarı

kıyıdaş ülkelere kış aylarında petrol, doğal gaz ve kömür temin etmişlerdir.

Bu dönemde barajların ve su kanallarının bakımı Moskova yönetimi tarafından yapılmıştır.

SSCB döneminde su kaynaklarının yanlış politikalarla kullanılması, sadece pamuk ve pirinç üretimine odaklanılmasına yönelik politikalar bölgenin doğal koşullarının göz ardı edildiğini göstermektedir. SSCB'nin tarıma dayalı politikaları, pamuk üretimine ağırlık verilmesi ve sulama projelerine destek olması bölgede çölleşme ve su kaynaklarının azalması gibi sorunlara yol açmıştır.

SSCB DAĞILDIKTAN SONRA SU SORUNU

SSCB sonrası dönemde, yukarı kıyıdaş ülkeler su kaynaklarından elektrik enerjisi üretmek amacıyla aşağı kıyıdaş ülkelere verdiği suyu kısıtlamışlardır.

Aşağı kıyıdaş ülkeler su eksikliği yaşadığı için yukarı kıyıdaş ülkelere verdiği doğal gazı sık sık

Tarihi kaynaklara göre, Amu Derya'nın eski rotası, Özbekistan'ın Hive kentinden geçerek Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır.

kesintiye uğratmışlardır.

SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan ülkeler su kaynaklarından kullanımlarını sürekli arttırmayı talep etmişlerdir.

Bu dönemde barajların ve su kanallarının bakımları yapılmadığı için su ve doğal gaz aktarımında kesintiler yaşanmıştır.

SU SORUNUNA TALİBAN ETKİSİ

Bölgedeki su sorunu bugün Taliban rejiminin etkisiyle yeni boyutlar kazanmaktadır. Burada özellikle Çin ile Taliban yönetimi arasındaki ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır.

Çin'in Sincan Orta Asya Petrol ve Gaz Şirketi, Afganistan'daki Taliban yönetimi ile 5 Ocak 2023'te imzaladığı bir anlaşmayla birlikte Afganistan'ın Amu Derya havzasında petrol araması, bunun yanı sıra Çin Mes Aynak ve Amu Derya'da madencilik ve enerji projelerini tamamlamak istemesinin önümüzdeki süreçte bölgedeki su sorununa

doğrudan ve dolaylı etkileri olacaktır.

Ayrıca Taliban, Kuştepe Projesi'ni gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Kuştepe (Qosh Tepa) Kanalı, Afganistan'ın Belh vilayetinde inşa edilen bir su kanalıdır. Kanal, Amu Derya Nehri'nden su taşımayı amaçlamaktadır. Planlanan hedef, her yıl 10 milyar metreküp suyu taşımaktır.

Kuştepe Kanalı'nın inşası, bölgesel bir meselenin parçası olarak önem kazanmaktadır. Kanal, Özbekistan ve Türkmenistan gibi komşu ülkelerin zaten yoğun bir şekilde kullandığı ve her geçen gün azalan su kaynaklarından önemli miktarda su kullanmayı hedeflemektedir. Bu durum, su kaynaklarının dağılımı ve paylaşımı konusunda endişeleri beraberinde getirmektedir.

Kanalın tamamlanması durumunda, Afganistan'ın su kaynaklarını daha verimli kullanması ve tarım gibi sektörlerde su teminini artırması amaçlanmaktadır. Ancak, diğer ülkelerin su kaynaklarına muhtemel olumsuz etkisi bölgede bir güvensizlik yaratmaktadır. Bu nedenle

Resim 2. Kuştepe Kanalı-Belh, Afganistan

bugün ve gelecekte su paylaşım anlaşmalarının korunması önemli bir konudur.

Taliban rejimi, Kuştepe Kanalı projesinden prestij sağlamayı hedeflemektedir. Kanal bir nevi Taliban rejiminin kendi gücünü ve başarısını test ettiği bir saha haline gelmiştir.

Kanalın inşası, binlerce işçi istihdamı ve sermaye yatırımları gibi ekonomik faydalar sunmaktadır.

Ancak, proje aynı zamanda bölgesel istikrar ve diplomasi konularını da etkilemektedir. Su kaynaklarının adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmaması, bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabilecek bir konudur.

Özellikle komşu kıyıdaş Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, Kuştepe Kanalı'nın su kaynaklarını tehdit ettiği endişesini dile getirmektedir. Bu ülkeler, su kaynaklarının korunması ve mevcut anlaşmaların sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kanalın inşası, Özbekistan ve Türkmenistan'ın su kaynaklarını tehlikeye atarak bölgedeki gerilimi artırabilir.

Afganistan ile diğer komşu kıyıdaş ülkeler arasında bir anlaşma olmaması durumunda diplomatik krizler yaşanabilir ve bölgesel güvenlik sorunları daha da kötüleşebilir.

Kuştepe Kanalı, su kaynaklarının dağıtımına ilişkin mevcut anlaşmaların korunmasının önemli olduğunu göstermektedir.

Özbekistan ve Türkmenistan, kanalın tamamlanmasıyla birlikte su paylaşımında kaynaklarından taviz vermeyi istemeyebilir. Ayrıca, kanalın tamamlanmasıyla bölgedeki su kıtlığı krizi daha da derinleşebilir ve kuraklıkla mücadele eden ülkelerin sağlık ve ekonomik sorunları artabilir.

Türkmenistan ve Özbekistan, bu durumda ülkesel istikrarı mı yoksa bölgesel uyumu mu daha önemsediklerine karar vermekte zorlanabilir.

Kanalın inşası ilerledikçe ve Amu Derya üzerinde bir su paylaşım çerçevesi olmamasının sonuçları daha da belirginleştikçe, Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın önümüzdeki dönemde atacakları adımlar, her bir ülkenin bu çelişen bölgesel ve ülkesel istikrara ne kadar önem verdiğini de ortaya koyacaktır.

"Su kaynaklarının adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmaması, bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabilecek bir konudur."